

**Доповідь голови Секції суспільних і гуманітарних наук
НАН України академіка Сергія Пирожкова «Про підсумки
діяльності Секції суспільних і гуманітарних наук
НАН України у 2020 – 2025 роках»
на засіданні Президії НАН України 24 вересня 2025 року**

Вельмишановні колеги!

1. Існуюча нині в НАН України мережа наукових установ соціогуманітарного профілю складається із **34** установ, в яких працює близько **3,5 тис.** співробітників, у т.ч. близько **2,5 тис.** наукових працівників (включно з науково-керівним персоналом), з яких **500** докторів наук і **1115** кандидатів наук. (Слайд 1), За звітний період спискова чисельність працівників зменшилася на **247** осіб, із них **119** осіб – наукові співробітники, що складає **48,2%**. При цьому зменшилася на **71** особу кількість кандидатів наук/докторів філософії, проте зросла на **46** осіб кількість докторів наук (Слайд 2). Установами Секції видається близько **40** журналів і понад **30** наукових збірників.

Творчий потенціал науковців Секції дозволяє вирішувати широкий спектр завдань фундаментального і прикладного характеру, спрямованих на одержання нових знань, а також забезпечувати зростаючі потреби науки, освіти, культури, державного управління, у результатах наукових досліджень у галузі суспільних і гуманітарних наук.

У звітний період зусилля нашої Секції були спрямовані на осмислення актуальних проблем соціально-економічного, суспільно-політичного і культурного життя країни в умовах кризових явищ, викликів і загроз, спричинених, перш за все, **масштабною агресією РФ проти України та пандемією COVID-19**, що знайшло узагальнення, зокрема, у підготовлених Секцією **Національних доповідях** з найбільш актуальних проблем розвитку держави і суспільства. (Слайд 3). Так, у звітний період опубліковано Національні

доповіді: **“Україна як цивілізаційний суб’єкт історії та сучасності”** (2020), **“Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз”** (2022), **“Збереження і розвиток України в умовах війни та миру”** (2024). (Слайд 4).

Вивчено питання **руйнації пам’яток археологічної спадщини України**, зокрема, зафіксовано руйнацію пам’яток на території Луганської, Київської, Чернігівської, Сумської, Одеської та Миколаївської областей, знищення археологічної спадщини на території Каховського водосховища в 1956 та 2023 рр. Визначено шляхи розвитку моніторингу стану археологічної спадщини в майбутньому тощо.

2. За результатами проведених досліджень, зокрема **в соціально-економічній сфері** визначено структурні вади та **екзогенні обмеження розвитку української економіки в умовах як мирного, так і воєнного часу**. (Слайд 5).

Обґрунтовано ключові структурні чинники та механізми трансформації економіки від екзогенно залежної до ендогенно орієнтовної. Запропоновано комплекс заходів горизонтальної та вертикальної державної політики з метою підвищення конкурентоспроможності економіки України. Розроблено концепцію виходу України з «пастки відсталості» та відновлення соціально-економічного розвитку.

Визначено довгострокові фактори і тенденції **розвитку промисловості** в умовах Четвертої промислової революції. Розроблено комплекс теоретичних положень і науково-методологічних підходів з визначення стратегічних напрямів розвитку промислових регіонів України на засадах **смарт-спеціалізації**. Обґрунтовано теоретичні та науково-практичні засади забезпечення **стійкості**

соціально-трудового розвитку в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення з використанням переваг цифровізації.

(Слайд 6) Сформовано **перелік національних стратегічних ініціатив з інноваційної модернізації конкурентоспроможних видів промислової діяльності для повоєнного відновлення України**, зокрема: (Слайд 7) будівництво нових та модернізація існуючих виробничих потужностей для виготовлення продукції підвищеної технологічної складності з *металевого титану та алюмінію*; (Слайд 8) *створення умов для розвитку літєвої промисловості*; розвиток перспективних напрямів *виробництва біопалива*, а також забезпечення інноваційного розвитку *атомної енергетики на довгострокову перспективу*.

(Слайд 9) Розроблено та апробовано методологію оцінювання макроекономічних та мультиплікаційних ефектів щодо розвитку окремих галузей промисловості України з використанням новітніх технологій.

3. (Слайд 10) Здійснено періодичне (двічі на рік) **оцінювання чисельності населення та його розміщення територією України**, окремих демографічних процесів (внутрішньої й зовнішньої міграції, включно із неврегульованою, смертності, народжуваності), щорічно будувалися багатоваріантні прогнози населення України й окремих її регіонів до 2050 року, які враховують і можливі сценарії подальшого *перебігу воєнних дій і повоєнного відновлення*.

Розроблено та реалізовано методологію проведення **всеукраїнського обстеження домогосподарств** з питань оцінки умов та рівня життя населення, економічної активності, ефективності діючих соціальних програм тощо на заміну низки обстежень, що раніше проводилися Держстатом і були припинені через війну. Це дало змогу оцінити ситуацію в 2019-2023 рр., розробити **3** сценарії розвитку та

здійснити розрахунки рівнів й глибини *бідності, чисельності потенційних реципієнтів соціальних програм та фінансових потреб системи соціального захисту.*

Розроблено методичний підхід до оцінювання **державної соціальної політики** як відповідь на сучасні глобальні виклики для *людського розвитку в Україні.* У діяльність органів державної влади та управління впроваджено низку науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення державної соціально-економічної політики у сфері зайнятості та людського розвитку.

Оцінено **вплив пандемії COVID-19 та війни на стан здоров'я населення України.** Проаналізовано соціально-економічні детермінанти зростання смертності, зокрема стрес, соціальна нерівність, обмежений доступ до медичних послуг. Розроблено підходи до зміцнення системи охорони здоров'я через удосконалення інфраструктури, впровадження нових технологій, моніторинг здоров'я та раннє виявлення ризиків.

Визначено шляхи скорочення викидів *парникових газів та оцінки їх впливу* на соціально-економічний розвиток. **Оновлено Національно-визначений внесок України, а також оцінено шляхи декарбонізації енергетичного сектору України і підготовлено Національний план з енергетики та клімату на період до 2030 р., згідно із Зеленим курсом, який обрала Україна.**

Актуалізовано засади формування **державної регіональної політики в контексті війни та перспектив євроінтеграції України.** Обґрунтовано трансформацію моделі просторового розвитку в Україні. Визначено інструменти підвищення ефективності стратегування регіонального та місцевого розвитку. Оцінено вплив сучасних ризиків та загроз на продуктивну спроможність регіонів України. Обґрунтовано сучасне бачення регіональної екологічної політики.

4. (Слайд 11) В рамках науково-експертної діяльності економістами підготовлено комплексне аналітичне дослідження **«Повоєнне відродження України. Візія Відділення економіки Національної академії наук України»**, в якому проаналізовано ключові можливості, загрози й виклики майбутньому, визначено напрями відродження України та запропоновано бачення подальших дій.

Видана наукова доповідь **«Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України»**, в якій представлено концептуально-практичний план реконструктивного повоєнного відновлення економіки України.

На постійній основі здійснюється підготовка аналітичних матеріалів на тему: **«Комплексна оцінка бідності та соціального відчуження в Україні»** (за I квартал, I півріччя, 9 місяців та кожен рік в цілому).

5. У **суспільно-політичній сфері** досліджено проблеми сучасного українського державотворення. Здійснено ґрунтовний аналіз питань політичного розвитку України. Розглянуто проблеми, пов'язані з вибором загального стратегічного курсу держави, з трансформацією суспільно-політичного устрою, з етнополітичною і духовною еволюцією українського соціуму.

Досліджено доктринальні проблеми державної політики щодо контрольної діяльності суб'єктів публічної влади, сучасного українського унітаризму, розвитку місцевого самоврядування, децентралізації влади та парламентаризму.

Вивчено питання впорядкування та систематизації законодавства України як складової **правотворчої діяльності** в умовах євроінтеграції, основні проблеми правового регулювання приватноправових відносин, розвитку галузевого законодавства України.

Запропоновано шляхи модернізації правового регулювання *трудових відносин* в умовах розвитку інформаційного суспільства та приведення його у відповідність до міжнародних та європейських актів. Досліджено міжнародно-правові аспекти захисту цивільного населення в сучасних збройних конфліктах. Сформульовано пропозиції щодо юридичного закріплення в Конституції України правового статусу національного багатства.

6. (Слайд 12) Досліджено **багатовікову російсько-українську конфронтацію**, яка визначила зміст, конфігурацію й спрямованість ранньомодерної, нової та сучасної історії України. Проаналізовано **міжнародно-політичний контекст російсько-української війни**. Розкрито **неототалітарну природу путінського режиму в Росії** та його *неоімперського проєкту*, проаналізовано соціокультурне підґрунтя **рашизму**. Показано, що сучасна війна спрямована не лише на знищення України як держави, але й повне розчинення української ідентичності та підміну її гібридними проєкціями (малоросійською, новоросійською тощо), а також й руйнацію наявного світового устрою.

Проаналізовано **виклики та загрози суспільній консолідації в умовах російсько-української війни та спротиву воєнній агресії**. Обґрунтовано напрями соціальної та політичної **єдності українського суспільства**, його спрямованості на подолання наслідків війни, досягнення цілей сталого розвитку та інтеграції у світовий демократичний простір.

Досліджено **соціологічний вимір поточного стану, динаміки, потенціалу солідарних суспільних взаємодій** під час війни й у повоєнній перспективі та розповсюдженість, групи ризику і шляхи компенсації стресових станів населення України в контексті війни. Розроблено **соціологічну концепцію відтворення соціальної нерівності на різних етапах пострадянської трансформації**.

Досліджено **вплив пандемії COVID-19 на латентні соціально-структурні зміни**, соціальне самопочуття населення, психологічний дистрес та соціальні очікування, культурні практики населення, легітимність чинного соціального порядку, довіру до інститутів державної влади, патерналістські й авторитарні суспільні настрої, протестний потенціал та прояви соціальної самоорганізації.

Презентовано аналітичний звіт **«Формування комплексного бачення та рекомендацій органам державної влади України щодо подолання наслідків окупації та викликів у процесі реінтеграції ТОТ АР Крим та м. Севастополя в культурній політиці»**. Підготовлено науково-популярне видання **«Археологічний атлас давнього Києва»**.

7. (Слайд 13) **Реалізовано низку важливих видавничих проєктів**. Зокрема, підготовлено фундаментальне видання у семи книгах **«Україна. Нариси історії»** – найповніший новітній виклад національної історії від первісних часів до сучасності, в якому реконцептуалізовано вузлові проблеми націє- і державотворення, показано основні маркери української ідентичності.

(Слайд 14) Складові повномасштабної агресії Росії проти України, особливості **попередніх російсько-українських військових протистоянь**, їхні міжнародні й історіографічні виміри презентовано у тематичній серії видань **«Сучасна російсько-українська війна у координатах історії»**. Реалізовано проєкт осмислення сучасної російсько-української війни у форматі фахових діалогів істориків. Опубліковано праці: **«Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини: діалоги з істориками»**, **«Випробовуючи долю, гартуючи волю: Україна й українці в ХХ – на початку ХХІ ст.»** у 3-х томах.

(Слайд 15) Протягом 2022–2024 рр. підготовлено серію щорічних видань **«Українське суспільство в умовах війни»**. Опубліковано колективну працю **«Стресові стани населення України в контексті війни: досвід соціологічного вивчення»**. **«Резолюції Генеральної Асамблеї ООН: характер і значення у контексті війни РФ проти України»**.

(Слайд 16) Вчені Секції значну увагу приділили **розвитку пріоритетних напрямів зовнішньої політики України**, зокрема, Євроінтеграції (слайд 17), **протидії поширенню ідеології «руського мира»**, інструменталізації **релігійного чинника** в гібридній війні (Слайд 18). Соціологи здійснили оцінки стану суспільства, щодо **готовності терпіти теперішні та майбутні проблеми** (Слайд 19), а також визначили чинники об'єднання українців (Слайд 20).

8. У сфері культури проаналізовано стан і тенденції розвитку української мови від 1991 року до сьогодення. Випрацьовано практичні рекомендації щодо повноформатного удержавлення української мови в Україні, вивчення українського усного літературного мовлення, соціальних діалектів тощо. (Слайд 21).

Проаналізовано **українську літературу як формотворчий складник та рушій процесів націєтворення**; досліджено явища, тенденції, тематику й проблематику літератури від кінця XVIII століття до сучасності у загальному культурно-мистецькому українському та європейському контекстах.

Досліджено **українську літературу як чинник інтелектуального протистояння імперським вторгненням**, проаналізовано окремі твори літератури спротиву в історико-культурній тягlostі, зокрема тексти, які з'явилися після 24 лютого 2022 року.

Досліджено **церковне мистецтво** у розмаїтті його жанрів і видів протягом понад тисячолітнього розвитку християнства на українських

теренах. Розкрито значення церковного мистецтва як органічної складової української культури, визначено його роль у формуванні світоглядних уявлень, духовних цінностей, національних особливостей і загалом ментальності українського народу.

Проведено дослідження фондів та впроваджено у бібліотечну діяльність системні підходи до консолідації **національних наукових електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів**. Створено Бібліотечний портал **НАН України LibNAS UA** та **Цифрову платформу ResearchUA**. Розбудовано два бібліотечні портали знань: **«Наука України: доступ до знань»** та **е-бібліотека «Україніка»**. Впроваджено низку методичних інновацій з організації бібліотечної діяльності в умовах цифровізації, формування електронних ресурсів та розвитку електронних послуг і сервісів.

За участю фахівців низки установ Секції підготовлено 3 і 4 томи видавничого проєкту **«Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Енциклопедія»** у 4-х томах. Опубліковано 20-24 томи **«Енциклопедії Сучасної України»**, 34-й та 40-й томи видання **«Михайло Грушевський. Твори у 50-ти томах»**. Завершено проєкт бібліографії **«Українська книга в Галичині, на Буковині, Закарпатті, Волині та в еміграції, 1914–1939»** у 6-ти томах.

(Слайд 22) Видано чергові томи дванадцятитомової **«Історії української літератури»**, зокрема 6-й, 7-й (у двох книгах), 9-й (у двох книгах), 12-й. Побачили світ чотири тематичні томи **«Шевченківської енциклопедії»**. Здійснено видання листів Т.Г. Шевченка і кореспонденцій до нього – **«Епістолярій Тараса Шевченка»** (у двох книгах). Вийшов другий том **«Франківської енциклопедії»**, третій том видання **«Бібліотека Івана Франка: науковий опис»**. Побачили світ чергові п'ять томів (11 – 15) тлумачного двадцятитомного **«Словника**

української мови». Видано енциклопедичний словник «Мовна політика і мовне планування».

(Слайд 23) Тривало видання фольклорно-етнографічних матеріалів **«Етнографічний образ сучасної України»**. Видано також чергові томи **«Регіонально-жанрової антології українського музичного фольклору»**. Оприлюднено науково-популярне видання **«Етнографічні групи українців Карпат»** у трьох книгах.

З'явилися чергові томи мистецтвознавчих праць: 3-й том **«Історії українського кіно»**, 1-й том кінознавчого енциклопедичного словника **«Олександр Довженко: між тоталітаризмом і національною ідеєю»**, перші дві частини **«Матеріалів до Енциклопедії української театральної культури»**, друга книга біобібліографічного довідника **«Словник художників України»**, 6-й том **«Української музичної енциклопедії»**. Завершено колективне фундаментальне дослідження **«Церковне мистецтво України»** у трьох томах. Підготовлено аналітичні матеріали для законодавчої і виконавчої гілок влади на тему: **«Сучасний стан функціонування української мови як державної в територіальному аспекті і актуальні завдання державної мовної політики»**.

9. (Слайд 24) Загалом у звітний період установами Секції опубліковано: **861** монографію загальним обсягом **18040,89** обл.-вид. арк.; **811** підручників, довідників, науково-популярної літератури; **189** брошур, рекомендацій, методик; **23322** статті (з них **3552** статті (**15,23** %) у виданнях, що індексуються у наукометричних базах даних **Scopus i Web of Science**) (Слайд 25).

10. Секцією приділяється значна увага **впровадженню результатів наукових досліджень у практику** шляхом забезпечення науково-методологічного та методичного супроводу діяльності центральних і місцевих органів влади. На постійній основі проводиться

підготовка ґрунтовних аналітичних матеріалів, експертних висновків, пропозицій, рекомендацій тощо. (Слайд 26) За звітний період було підготовлено та передано понад **6,6 тисяч** таких матеріалів і на близько **44 відсотків** з них отримано схвальні відгуки та довідки про впровадження.

(Слайд 27) Провідні вчені Секції взяли участь у розробленні **Стратегії людського розвитку** (затверджена Указом Президента України від 2 червня 2021 року № 225/2021), **Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року** (затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р.).

Підготовлено рекомендації щодо базових організаційно-економічних заходів для реалізації в коротко- та середньостроковій перспективі **Стратегії низьковуглецевого розвитку до 2050 року** відповідно до Указу Президента України від 23 березня 2021 року №111/2021.

Визначено і проаналізовано сучасні виклики для політичного і правового розвитку держави та розроблено **Стратегію політико-правового розвитку України до 2030 року**.

(Слайд 28) Провідні вчені Секції були залучені до робочих груп з розроблення проєкту **Плану відновлення України** під егідою створеної Указом Президента України від 21 квітня 2022 р. № 266 Національної ради з відновлення України від наслідків війни.

На запит Ради національної безпеки і оборони України від 17.08.2022 надано інформаційно-аналітичні матеріали щодо **соціально-демографічної ситуації в Україні**, заходів щодо подолання демографічної кризи, охорони материнства і дитинства.

Здійснено оцінку **чисельності населення і робочої сили** за областями на 2027 і 2032 рр. та оцінку рівнів бідності у 2022 р., що було

використано під час роботи над Планом відновлення України та розроблення прогнозів економічного і соціального розвитку України. Виконано сценарне прогнозування різних обсягів міжнародної допомоги Україні.

Шановні колеги!

11. Хотів би підкреслити, що установи правового профілю Секції забезпечують виконання Національною академією наук України положень **Закону України від 24.08.2023 № 3354-IX «Про правотворчу діяльність»**, відповідно до якого НАН України визначено головною експертною установою з проведення юридичної (правової) експертизи проєктів законів та вперше на неї покладено завдання щодо **розроблення один раз на п'ять років Наукової концепції розвитку законодавства України**.

(Слайд 29) Зокрема, науковими колективами Інституту правотворчості і науково-правових експертиз НАН України, Дослідницької служби Верховної Ради України та іншими фахівцями в сфері правотворчої діяльності за загальною редакцією Голови Верховної Ради України, академіка НАПрН України **Р.О.Стефанчука** підготовлено перший в Україні **Науково-практичний коментар Закону України «Про правотворчу діяльність»**.

12. У звітний період **5** установ Секції **виконали 6** наукових проєктів за результатами конкурсів **Національного фонду досліджень України**, зокрема, **2** проєкти конкурсу **«Наука для безпеки людини та суспільства»** (2020, 2021), **1** проєкт конкурсу **«Підтримка досліджень провідних і молодих вчених»** (2023), **2** проєкти конкурсу **«Наука для відбудови України у воєнний та повоєнний періоди»** (2023-2024), **1** проєкт конкурсу **«Наука для безпеки і сталого розвитку України»** (2023-2024).

Попри обмеження, накладені війною та пандемією, розвивалася **міжнародна співпраця установ Секції**. Зокрема, в Інституті української мови НАН України продовжено роботу над фундаментальним міжнародним проектом **«Загальнослов'янський лінгвістичний атлас»**. Інститут соціології НАН України у партнерстві з Групою Рейтинг (Rating Group) забезпечив одержання Україною статусу постійного члена великого (45 країн) порівняльного проекту **«Міжнародна програма соціальних досліджень»** (International Social Survey Programme, ISSP). У межах цього проекту у травні 2025 р. Групою Рейтинг та Інститутом соціології НАН України проведено опитування за модулем «Цифрове суспільство» (1800 осіб).

Свідченням високого авторитету вчених Секції є те, що впродовж звітнього періоду вони стали одноосібно або у складі творчих колективів лауреатами **Національної премії України імені Тараса Шевченка** (2022 р.), **Національної премії України імені Бориса Патона** (2024 р.), **Премії Президента України для молодих вчених** (2020, 2021, 2022, 2024 рр.), а також були відзначені державними нагородами.

Шановні колеги!

Це лише стислий загальний виклад того, що було зроблено Секцією у звітний період. Більш докладно про здобутки у відповідних галузях наук повідомлять **академіки-секретарі відділень**.

(Слайд 30) На завершення зазначу, що вчені Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України й надалі зосереджуватимуть свій творчий потенціал на дослідженні найбільш складних і актуальних проблем суспільно-політичного, соціально-економічного і соціокультурного розвитку України **в умовах європейської інтеграції та відповідних викликів і протидії безпрецедентній агресії росії проти нашої держави! Слава Україні!**

Дякую за увагу!